

Міністерство освіти і науки України
Харківська державна академія фізичної культури
Кафедра педагогіки і психології

Л. В. Туріщева, О. І. Останкова

**Методичні рекомендації до семінарських
занять і завдання для самостійної роботи
студентів з курсу «Вікова психологія»
(спеціальність 053)**

Харків
ХДАФК
2024

УДК 159.992.6:159.9(07)
Т 86

*Затверджено Вченою радою ХДАФК
(Протокол № 10 від 30 вересня 2024 року)*

Рецензенти: **Малихіна О.Є.** — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психологічної та педагогічної антропології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди;

Донченко О.В. — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії, технологій і методик дошкільної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

Туріщева Л.В.

Т 86 Методичні рекомендації до семінарських занять і завдання для самостійної роботи студентів з курсу «Вікова психологія» (спеціальність 053 Психологія) / Туріщева Л.В., Останкова О.І. – Харків: ХДАФК, 2024. – 33 с.

Методичні рекомендації призначені для здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія». Методичні рекомендації містять психолого-педагогічні задачі з курсу «Вікова психологія». Психолого-педагогічні задачі розроблені за різними віковими періодами та враховують теоретичні знання здобувачів психологічних та фізіологічних особливостей кожного вікового етапу.

УДК 159.992.6:159.9(07)

© Туріщева Л.В., Останкова О.І., 2024
© ХДАФК, 2024

Зміст

Вступ	4
Вікова періодизація	6
Новонародженість (від народження до 2 місяців)	7
Немовля (від 2 місяців до 1 року)	9
Раннє дитинство (1-3 роки)	12
Дошкільне дитинство (3-6 років)	15
Молодший шкільний вік (6-10 років)	21
Підлітковий вік (11-15 років)	26
Ранній юнацький вік (15-18 років)	28
Рекомендована література	32

Вступ

Дані методичні рекомендації представлено психолого-педагогічними ситуаціями. Аналіз психолого-педагогічних ситуацій є одним із способів підготовки майбутнього психолога. Психолого-педагогічна задача - це виявлення протиріч, які майбутній психолог повинен вміти бачити та забезпечувати алгоритм подальших дій.

Задача може мати кілька рішень, позитивний ефект від яких залежить від установок, спрямованості здобувача, його знань, здібностей, досвіду.

Етапи розв'язання психолого-педагогічної ситуації:

1. Аналітичний етап полягає в аналізі ситуації, формує у майбутнього психолога вміння побачити проблему, зрозуміти причини її виникнення. Завершується етап формулюванням психолого-педагогічної задачі.

2. Проектувальний (конструктивний) – етап відбору способів вирішення психолого-педагогічної задачі, розробки проектів цього вирішення.

3 Прогностичний етап передбачає аналіз і критичну оцінку відібраних «способів» з точки зору їх ефективності. Завершується етап визначенням оптимального способу вирішення психолого-педагогічної ситуації.

4. Виконавчий етап пов'язаний з реалізацією задуму, з практичним втіленням «способу».

5. Підсумковий – етап аналізу здійснюваного «способу», рівня досягнення бажаного результату, визначення переваг і недоліків «способу».

У процесі аналізу психолого-педагогічної ситуації використовуються наступні методи:

- зіставлення вихідних даних і шуканих;
- виділення істотних зв'язків та закономірностей;
- актуалізація наявних знань;
- залучення довідкових знань;
- пошук остаточного вирішення;
- самоконтроль правильності вирішення.

Психолого-педагогічні задачі розроблені за різними віковими періодами та враховують теоретичні знання здобувачів психологічних та фізіологічних особливостей кожного вікового етапу.

Під час семінарського заняття здобувачі мають можливості поділитися своїми поглядами на ситуацію, при необхідності створити умови для дискусії.

Вікова періодизація

Новонародженість (1-2 місяці)

Соціальна ситуація розвитку: повна біологічна залежність від матері.

Провідна діяльність: —

Центральні новоутворення: —

Психологічні новоутворення: комплекс поживлення.

Немовля (від 2 місяців до 1 року)

Соціальна ситуація розвитку: загальне життя дитини з матір'ю.

Провідна діяльність: безпосередньо-емоційне спілкування з матір'ю.

Центральні новоутворення: потреба в спілкуванні з дорослим.

Психологічні новоутворення: диференційовані відчуття та емоційні стани.

Раннє дитинство (1-3 роки)

Соціальна ситуація розвитку: пізнання навколишнього світу, спільна діяльність із дорослим.

Провідна діяльність: предметно-маніпулятивна.

Центральні новоутворення: свідомість «я сам / я сама».

Психологічні новоутворення: «афективне» сприйняття об'єктів і ситуацій; розвинене активне мовлення; помітно дієве мислення; формування внутрішнього плану; упізнавання та відтворення; мимовільна увага

Дошкільне дитинство (3-6 років)

Соціальна ситуація розвитку: пізнання світу людських стосунків і їхня імітація.

Провідна діяльність: сюжетно-рольова гра.

Центральні новоутворення: підпорядкування мотивів; самосвідомість.

Психологічні новоутворення: сформована правильна мова; розвинена мимовільна пам'ять; початок розвитку довільної пам'яті; цілеспрямоване сприйняття з аналізом; наочно-образне мислення, наприкінці періоду перехід до словесного мислення; творча уява; диференціація перцептивних (органами

чуттів) та емоційних процесів; розширення сфери емоцій; емоційне регулювання поведінки

Молодший шкільний вік (6-10 років)

Соціальна ситуація розвитку: соціальний статус школяра.

Провідна діяльність: навчальна діяльність.

Центральні новоутворення: довільність; почуття компетентності.

Психологічні новоутворення: словесно-логічне мислення (з опертям на наочність); сприйняття з аналізом; поява сприйняття з елементами синтезу (наприкінці періоду); довільна смислова пам'ять; довільна увага; навчальні мотиви; адекватна самооцінка; узагальнення переживань, логіка почуттів і поява внутрішнього життя

Підлітковий вік (11-15 років)

Соціальна ситуація розвитку: емансипація від дорослих і групування.

Провідна діяльність: інтимно-особистісне спілкування з однолітками.

Центральні новоутворення: почуття дорослості (молодший підлітковий вік) та «Я-концепція» (старший підлітковий вік).

Психологічні новоутворення: теоретичне рефлексивне мислення; інтелектуалізація сприйняття і пам'яті; особистісна рефлексія; гіпертрофована потреба в спілкуванні з однолітками.

Ранній юнацький вік (15-18 років)

Соціальна ситуація розвитку: первісний вибір життєвого шляху.

Провідна діяльність: навчально-професійна діяльність.

Центральні новоутворення: самовизначення.

Психологічні новоутворення: диференціація здібностей; орієнтація на майбутнє; світогляд.

Новонародженість (від народження до 2 місяців)

Життя новонародженого стає індивідуальним існуванням, відокремленим від материнського організму, пов'язаним із соціальним життям оточення.

Нервова система пристосовується до нових умов за допомогою різноманітних рефлексів. Основні з них, а точніше найпомітніші батькам:

- захисні рефлекси, спрямовані на віддалення від подразника (звуження зіниць, зажмурювання повік, реакція сіпання на біль тощо);
- орієнтовні рефлекси, спрямовані на контакт із подразником (поворот голови в бік сонячного світла вже в 1-3- й день життя, відкривання рота в бік подразника при дотику грудей чи соски пляшечки або іншого джерела їжі до губ тощо);
- смоктальний рефлекс (з'являється в плода вже у 18 тижнів в утробі матері);
- хапальний (дотик до долоні викликає реакцію схоплювання);
- рефлекс відштовхування (повзання) при дотику до підшов ніг.

У новонародженої дитини, крім природних фізіологічних потреб, можна спостерігати потреби:

- в отриманні вражень;
- у русі;
- у спілкуванні з дорослим.

Ситуація 1.

Максим (1 місяць). Мати звернула увагу на те, що коли вони натискає на підшву немовляти, його пальці ніг стискаються, а коли розводить лікті малюка в сторони, то його руки швидко згинаються.

Які рефлексі тут мають місце? У чому їх особливості?

Ситуація 2.

Оленка (1 місяць). Вона перша й довгоочікувана дитина в сім'ї. Мама дуже уважно спостерігає за розвитком Оленки: веде щоденник розвитку доньки, де записує її успіхи, виконання режимних моментів тощо. Домашні фотосесії малечі чи не щоденні: виросте швидко, а за фотографіями легше згадати, якою вона була. Тиждень тому мама зауважила, що донька реагує на її голос. А ось на іграшки, які вона повісила над її ліжечком, — ні. Мама турбується, чи все гаразд у доньки із зором.

У чому особливості слухового та зорового зосередження дитини у цьому віці?

Ситуація 3.

Святослав (2 місяці). Він часто плаче, чим дуже лякає маму. Вона не знає, що їй робити, перебуває в постійному страху, що з малюком щось не так, не розуміє причини й не знає, як реагувати на плач.

Як правильно реагувати на плач новонародженого?

Ситуація 4.

Матвей (2 місяці). Мама постійно з ним спілкується. Розповідає про все, що бачить, коментує, що робить. Бере його на руки, підходить до вікна і розповідає: «Ой, якась цікава машина поїхала, повезла бетон на будівництво», «Сніг випав, тому двірник чистить дорогу, а щоб люди не падали, посипає доріжку піском», «Дітки додому повертаються зі школи. Прийдуть додому — пообідають, погуляють і робитимуть уроки. І ти, коли виростеш, ходитимеш до школи», «Зараз ми збиратимемося на прогулянку, одягнемо комбінезон, шапочку, рукавички» тощо. Коли тато чує, як мама розповідає синові про все, він, посміхаючись, говорить: «Ну ти ще про андронний колайдер розкажи» або «Таблицю множення вже почали?». Він і бабуся вважають, що поки що досить всяких агу, пусі, кукусі, адже дитина занадто мала, і потреби в неї елементарні. Та і взагалі, менше потрібно брати на руки, а то розбалується і не злазитиме з них. Але мама наполягає, що син, чуючи її голос, менше плаче, йому подобається їхнє спілкування. І їй так самій веселіше.

У чому особливості спілкування у цьому віці?

Немовля (від 2 місяців до 1 року)

Немовля – це перший рік життя дитини. У цей період дитина розвивається настільки швидкими темпами, що складно навіть уявити, хоча кожен із нас проходив цей шлях. Це як у мультику про супершвидкого героя: ми бачимо тільки слід від його руху, що швидко розчиняється.

Існувати в навколишньому світі дитина може лише завдяки дорослому, особливо в перші місяці життя. При цьому дитина абсолютно позбавлена головного способу спілкування — слова. Виникає суперечність між мінімальними можливостями спілкування та повною соціальністю дитини. Це протиріччя стає основою її розвитку на цьому віковому етапі. Протягом перших трьох місяців зароджується й розвивається потреба дитини в спілкуванні з дорослими, яка вперше проявляється в «комплексі поживлення» (зорове та

слухове зосередження дитини на тому, хто поруч, посмішка, звуки, рухи рук і ніг у напрямку до дорослого виражають потребу дитини у взаємозв'язку). Далі ця потреба з кожним днем лише вдосконалюватиметься. Дитина прагне особливого особистісного контакту з дорослим, домагається його уваги та схвалення. Позитивне ставлення дорослого до дій дитини викликає в неї радісне переживання. Відсутність любові та уваги дорослих, посмішок, поглядів і розмов із немовлятами веде до серйозного відставання дитини в розвитку. Отже, формується провідна діяльність для цього вікового етапу — емоційне спілкування з дорослими. Воно унікальне насамперед тим, що безсловесне. Проходить кілька стадій. Безпосереднє спілкування — по суті, це спілкування заради спілкування, що триває від 2 до 6 місяців. Це не означає, що потім воно зникає, воно трансформується, ускладнюється. У його основі лежить повідомлення дитини про свої потреби, обмін вираженнями ніжності та ласки.

Спілкування заради спілкування поступово доповнюється спілкуванням щодо предметів. Дитина вже може маніпулювати деякими предметами, що виявляються в зоні її досяжності (іграшками, підгузником, баночкою з присипкою та іншими), але не може все робити без допомоги, ну хоча б дістати, вкласти, пересунути тощо. Для всього цього їй потрібна співпраця з дорослим.

Спілкування з приводу предметів переростає в спілкування як спільну діяльність, яка виявляється в тому, що дорослий керує діями дитини, а дитина звертається до дорослого за допомогою та сприянням, починає наслідувати його. Отже, унаслідок емоційного спілкування з дорослими закладаються основи предметної діяльності й активної мови, що розвинуться на наступному віковому етапі дитини. Співпраця дитини з дорослими або старшими дітьми, які мають більший досвід і знання, допомагає їй виходити за рамки своїх актуальних можливостей. Вона робить крок уперед у розвитку, як кажуть психологи, виходить у «зону найближчого розвитку». З кожною новою зустріччю дитина реалізує і нарощує свій потенціал. Зверніть увагу, що вже в дитячому віці виявляється загальна закономірність психічного розвитку — психічні процеси та якості формуються під вирішальним впливом умов життя, виховання і навчання.

Ситуація 5.

Оля (4 місяці). Учора мама купила нове брязкальце, показала його дівчинці, кілька секунд тримаючи перед очима, а потім вклала в її руку. Наступного дня, граючись із малою, мама поклала перед нею кілька старих іграшок і нове брязкальце. Дівчинка потяглася саме до нової іграшки. Тоді мама поміняла місцями всі іграшки. Результат був той самий. Оля впізнала іграшку?

Така маленька дитина вже може запам'ятовувати?

Ситуація 6.

Руслан (6 місяців). Мама стежить за його фізичним розвитком. Її дуже засмучує, що малюк не сидить без підтримки. На руках у дорослого він сидить добре, у дитячому манежику йому під спинку підкладають подушку, у колясці, на стільчику Руслан сидить спокійно. А без опори не виходить. Бабусі кажуть, що Руслан ще маленький, а тато знайшов інформацію в інтернеті, що діти сидять без підтримки з 7 місяців.

Як можна дізнатися, чи відповідає фізичний розвиток дитини її віку?

Ситуація 7.

Микита (8 місяців). Його мама Альбіна перечитала купу літератури про розвиток дитини першого року життя. Як колишня спортсменка, вона особливу увагу приділяє руховому розвитку сина. Мама прочитала, що величезну роль у рухових звершеннях маленької людини і в її розвитку взагалі відіграє рука. Наприклад, дитина, яка має можливість триматися за прутья ліжечка або іншу опору, швидше навчиться вставати самостійно.

Чи так це? Як можна розвивати руку в дитячому віці?

Ситуація 8.

Марина (9 місяців). Має молодих батьків. І мама Олеся, і тато Женя працюють в ІТ-фірмі і мають можливість виконувати свою роботу вдома. Батьки успішно й дружно поєднують роботу з вихованням дівчинки. Якщо мамі треба попрацювати, то тато йде на довгу прогулянку з донькою або вони грають в іншій кімнаті, ну а якщо треба попрацювати татові, то йому створюють усі умови. Так вони розв'язують і господарсько- побутові проблеми: хто вільний — той і робить.

Проте останнім часом Олесі довелося кілька днів бути присутньою в офісі. Першого дня все пройшло нормально — дівчинка спокійно дивилася, як мама збирається, як за нею зачиняються двері. Вона сиділа на руках у тата, і нічого незвичайного для неї не відбувалося: мама скоро повернеться. Але мама повернулася нескоро. Вони встигли з татом поїсти, погуляти та поспати. І лише потім прийшла мама. Тому сьогодні, коли мама стала збиратися, Маринка почала плакати, проситися на руки та чіплятися за неї.

Женя дуже засмутився: значить, доньці було з ним погано?

Ситуація 9 (для обговорення).

Дарина — молода мама. Виховує сина Максима, якому 10 місяців. Бабусь-дідусів поряд немає, чоловік цілий день на роботі, тому розраховувати Дарині немає на кого. Вона вважає, що це неможливо — постійно стежити за сином. Відбирати в нього все, що він хапає, не пускати скрізь, куди він може пробратися, адже син може завдати собі шкоди. Чи не можна його «пришити» до себе? А робота в будинку Даші є постійно: приготувати їжу, прибрати, випрати тощо. Вихід мама бачить один: придбати манеж — і нехай Максим сидить там, ходить, грає. І стежити не треба, і дитина в безпеці, і порядок у домі. Але чоловік категорично проти. Він вважає, що так син не розвиватиметься.

Чия правда?

Ситуація 10.

Артур (1 рік). Він дуже самостійний для свого віку малюк. Коли щось може робити сам, то допомагати дорослому не дозволяє. Наприклад, самостійно витягує з коробки кубики з літерами та розставляє їх на підлозі. Потім намагається поставити кубики один на одного, але це не виходить, і тоді просить тата.

Про який рівень розвитку свідчать такі дії?

Ситуація 11 (для обговорення).

Денису 1 рік. Він уже самостійно ходить по кімнаті та знайомиться з тим, що його оточує. Йому дуже подобається «читати», як каже дідусь, старі книги, розташовані на нижній полиці шафи. Малюк відкриває дверцята шафи, дістає книгу, яку зможе, сідає, відкриває її і починає виривати сторінки. А ще Денис любить скидати з невисокого столика предмети, що лежать там: журнали, футляр для окулярів, іграшки. Дідусь і бабуся, які багато часу проводять з онуком, нічого йому не забороняють, але іноді в дідуся здають нерви, і тоді він підвищує голос і говорить, що так поводитися не можна. А бабуся виправдовує онука тим, що він ще малий.

Чи потрібно такій маленькій дитині робити зауваження?

Раннє дитинство (1-3 роки)

Раннє дитинство — це період оволодіння предметною діяльністю. Усі предмети навколо та їх функції — на першому місці пізнання. На попередньому етапі дитина: 1) навчилася елементарного спілкування з дорослим; 2) освоїла

елементарні дії з предметами: узяти, покласти, засунути до рота, кинути тощо; 3) сформувала більше самостійних рухових можливостей; 4) почала освоювати мовлення.

Повніше входження в цей світ (у прямому й переносному сенсах) допомагає дитині бачити, що навколишні предмети мають певне призначення і назву, які потрібно зрозуміти й запам'ятати. Вона бачить, що дорослі все це знають, цим користуються, отже, з ними потрібно побудувати нові стосунки, вони допоможуть освоїти предмети. Усім цим дитина й займатиметься років до 3-х. Звучить як бізнес-план. Звичайно, дитина не продумає стратегію дій на два роки вперед, вона навіть не здогадується про це, це ми говоримо вам. Це те саме наукове знання для батьків про вікові етапи розвитку дітей. Воно стверджує, що до трьох років основною діяльністю дитини буде предметно-маніпулятивна.

Дитина буде по-новому знайомитися зі своїм оточенням, вибудовуючи при цьому нові стосунки з усіма, нове ставлення до всього, і до наступної великої суперечності займатиметься цим. А отже, дуже важливо, щоб дитину оточувало якомога більше предметів із різними функціями та можливостями, які вона могла б брати до рук і робити з ними різні маніпуляції (звісно ж, які не становлять небезпеки для її життя і здоров'я). Мова не тільки і не стільки про іграшки, важливим і цікавим є все навколо.

Роль батьків також змінюється. Тепер вони засіб допомоги в пізнанні дитиною світу предметів, а отже, повинні бути готовими підтримати таке спілкування і вміти відповісти на запитання малюка. Він поступово переходить від спільної діяльності з батьками до самостійного виконання, і взірцем для цього - дорослі.

У ході предметно-маніпулятивної діяльності вдосконалюватимуться рухова діяльність дитини, засоби та способи її орієнтації в середовищі, мовлення.

Як і раніше, соціальна роль дитини більше актуалізується в сім'ї. Так, зростає спілкування з іншими дітьми та дорослими. Але якщо аналізувати особливості спілкування з однолітками, можна помітити, що часто дитина ставиться до однолітка як до іграшки, ще одного нового предмета. Діти цього віку можуть гратися поряд, але не разом.

Поступово всередині предметної діяльності зароджуватиметься нова — гра та продуктивна діяльність (малювання, конструювання, мозаїка, ліплення тощо), що стануть осно-вними на наступному віковому етапі (умовно від 3 до 6 років). Ближче до трьох років у дитини почне формуватися самооцінка й самосвідомість. Дитина почне говорити про себе: «Я». Якщо раніше вона

говорила: «Ніка — гарна», «Неня не буде», тепер: «Я сам», «Не хочу» тощо, що свідчить про становлення Я-концепції, тобто усвідомлення себе.

Ситуація 12.

Олег (1 рік 6 місяців). Хлопчик прикладає будь-який предмет до вуха і наслідує маму, яка часто розмовляє по телефону.

Юля (2 роки). Вона із цікавістю спостерігає за тим, як бабуся ганчіркою витирає пил, а мама пилюсочить килим. Учора взяла ганчірку й почала повторювати дії бабусі. А сьогодні «пилюсочила».

Роман (2 роки та 1 місяць). Він часто повторює дії дорослих із предметами. Просить, щоб йому дали самі предмети чи дали зробити з предметами те, що роблять дорослі. Учора маминим тубиком із кремом для рук старанно «голився» перед дзеркалом, як тато.

Антон (2 роки 9 місяців). Хлопчик намагається поводитись як тато, повторюючи його жести, слова. Учора, коли мама запитала, як він гуляв із дідусем, Антон усміхнувся і показав великий палець угору — точно так, як робить його батько.

Про що свідчать усі ці приклади?

Ситуація 13.

Мама трирічної Катеринки дуже стурбована тим, що дівчинка не вміє самотійно гратися. Бере до рук ляльку, крутить її, відкладає, бере іншу. Потім підходить до столу, намагається малювати, кидає. Відкриває набір для творчості, також кидає.

З чим пов'язана така поведінка дівчинки?

Ситуація 14.

Кирил (3 роки 2 місяці). Мама помітила, що хлопчик почав відмовлятися від допомоги. «Я сам», — кричить він, коли мама хоче допомогти вдягнути шапку або винести дитячий велосипед на прогулянку. Бабуся налила Кирилові чай, він відсуває чашку і каже: «Хочу какао». Але в той же час, коли в магазині зустрілися зі знайомими мами, Кирило сховався за її спину і звідти відповідав на запитання

Про ще свідчить така поведінка хлопця?

Ситуація 15.

Алла та Сергій виховують двох дітей Маринку, якій ось-ось буде 2 роки, та Максима, якому тільки-но виповнилося 3 роки. Мама каже, що вони живуть у божевільні. Уранці істерику влаштувала Марина. Не хотіла взувати черевички, а вимагала гумові чобітки, хоча на вулиці було +20, сухо та сонячно. А увечері, коли Марина гралася машинкою, Максим намагався забрати іграшку. Спроби батьків переключити увагу Максима на іншу машинку не мали успіху. Він улаштував скандал і кричав, що це його машинка і він гратиметься лише нею. Хоча кілька днів тому в схожій ситуації нічого подібного не було. День без таких істерик і примх — рідкість. Батьки жартують, що то святкові дні. Мама каже, що Максим має кризовий вік, а Марина бере з брата приклад.

Чи можна у даному випадку казати про кризу 3-х років? У чому особливості цієї кризи?

Дошкільне дитинство (3-6 років)

Дитина за попередні роки освоїла багато різних рухів. Вона розуміє не лише назви більшості предметів навколо, вона спроможна їх назвати, знає їх основне призначення, уміє частково користуватися. Загалом найближче матеріальне оточення стає дедалі зрозумілішим і доступнішим, що забезпечує дитині можливість розривати залежність від дорослих. Етап пройдено. Тепер з усім, що є довкола, хочеться робити те саме, що й дорослі, і так, як роблять це вони в процесі спілкування між собою. Дитина психологічно виходить за межі своєї сім'ї — кроки до сепарації, самостійного життя стають помітнішими.

Дошкільний вік — це період активного освоєння соціального простору. Дитина починає усвідомлювати особливості людських стосунків через спілкування з різними дорослими, вона начебто копіює їх і робить це переважно найдоступнішим для себе способом, який ми називаємо грою. Оскільки в грі відтворюються не тільки дорослі маніпуляції з предметами, а й стосунки, виникає потреба в спільній діяльності з однолітками. І з однолітками, і з ляльками, і з машинами потрібно розмовляти, домовлятися, як дорослі, а значить, усе активніше розвивається мовлення. З усім цим світом можна контактувати детально й тонко (відкрити мамину помаду, підійти до дзеркала й намалювати майже акуратно губки, як у мами). Простір дитини постійно розширюється (з дому поведу тата на той класний дитячий майданчик повз великі нові будинки). Чим більше таких можливостей, тим більше необхідності розвивати рухи, просторову орієнтацію, сприйняття, пам'ять та ін.

Отже, провідною діяльністю в дошкільному віці є сюжетно-рольова гра. Це найбільший тренажер майбутнього дорослого життя. Чим більше, активніше, різноманітніше грається дитина, тим краще.

Беручи на себе роль у грі (водій, лікар, мама та ін.), дитина усвідомлює, що дорослі — це не тільки конкретні близькі та знайомі їй люди, це узагальнене поняття, образ, і дорослі виконують певні суспільні функції (водій, лікар, мама та ін.) Разом із цим вона все більше відчуває свою індивідуальність, розуміє, що є інші діти, вони не дорослі, вони схожі на неї, і з ними можна спілкуватися так, як це роблять дорослі між собою. Дитина починає розуміти смисл спільної діяльності, а також те, що вона реалізується в стосунках між людьми й оцінюється ними. Усьому цьому дитина активно навчатиметься у грі, імітуючи світ дорослих.

Приміряючи на себе різні образи дорослих (зазвичай імітуючи їхню роботу, професію, зайнятість, поведінку, мовлення тощо), дитина різноманітніше й активніше виявляє емоції. У грі починає формуватися довільна поведінка — нехай і в найпростіших ігрових моментах, але дитина ставить собі за мету, усвідомлено щось планує, керує своєю діяльністю, оцінює її. До ляльки прийдуть її подруги пити чай, отже, треба розсадити всіх, приготувати посуд, нарвати шматочки паперу (ляльки із задоволенням поїдять млинці), а Софійці не вистачило чашки... Клопіт не менший, ніж у мами, коли приходять її подружки.

У психіці дитини відбуваються значні якісні зміни, і чим старшою вона стає, тим вони більше виявляються. Нові соціальні можливості дитини формують нові мотиви — хочеться суспільно значущої діяльності (мамина помічниця, водій машини чи заготівельник паличок для паркану на спорудженні будинку в пісочниці).

Звичайно ж, гра змінюватиметься з віком дитини. Ураховуйте ці вікові особливості, перш ніж лякатися того, що дитина «не може зосередитися» або «а моя не комунікабельна, навколо стільки дітей, а вона сама будує свій будиночок у пісочниці». У молодшому дошкільному віці (3-4 роки) більш характерні предметні ігри без чітко окреслених правил, де важливий процес (розлити чай по філіжанках, завантажити самоскид і вивантажити його, нагодувати ведмедика). У середньому дошкільному віці (4-5 років) переважають рольові ігри. Як правило, це модель стосунків у діях дорослих — у доньки-матері, у лікарню, у магазин та ін. У старшому дошкільному віці (5-6 років) уже переважають ігри з правилами, залучаються предмети, що можуть надати реалістичності грі. Чим більше дитина грає в різноманітні ігри з правилами, тим легше їй включитися в шкільне життя.

З віком змінюється «колективізація» ігор і їхня тривалість. Маленька дитина із задоволенням грає наодинці. Тільки з 3-х років діти можуть організовувати групки по 2-3 особи, але лише на 3-5 хвилин. Потім легко повертаються до самостійної гри або перегруповуються з іншими дітками. До 4-5 років групи охоплюють від 2 до 5 осіб, і грають вони в середньому 15 хвилин, іноді до години. При цьому гру зазвичай починає одна дитина, інші ж підтягуються. А ось діти 6-7 років можуть починати гру, попередньо домовившись про тему, сюжет, ролі, реквізит тощо. Такі групи можуть бути численними, а гра триватиме й наступного дня.

Крім сюжетно-рольової гри, батькам необхідно забезпечити інші види діяльності. І це продуктивна діяльність: малювання, конструювання, ліплення, аплікація. І трудова: самообслуговування, догляд за рослинами та тваринами, виконання домашніх доручень (підмести, поставити на місце тощо). Це і підготовка до школи: знайомство із цифрами, літерами, підготовка руки до письма.

Усе активніше включення дитини в суспільне життя, безперечно, збільшує вимоги з боку дорослих до її поведінки, до дотримання нею правил і норм суспільної моралі. Дитина надзвичайно залежить від ставлення до неї оточення. Якщо ви будете проявляти увагу, ласку, вона матиме почуття впевненості, з одного боку, і захищеності — з іншого. Це має важливе значення для нормального психічного та особистісного розвитку, вироблення позитивних якостей і доброзичливого ставлення до оточення.

Ситуація 16 (для обговорення).

Оленка (4 роки). Мамі здається, що Оленка гірша за дітей її віку, яких вона знає. Гірша практично у всьому: усе робить повільно (одягається, виконує доручення тощо). Ото взяти сусідську Софійку. Вона всього на 3 місяці старша за Оленку, але яка спритна. Бабуся попросила принести окуляри — Софійка бігцем мчить, на прогулянку збирається самостійно й швидко. Або взяти Дениса, сина колеги, він такі вироби із пластиліну робить. Мама показувала фото виробів на роботі, усі так хвалили його роботи... А Оленка взяла пластилін до рук і нічого не змогла зліпити. Тільки після маминої допомоги в них квіточка вийшла. Мама бабусі каже: «У всіх діти як діти, а наша ...», — і важко зітхає. Причому Оленка це чує і теж зітхає, наслідуючи маму.

Бабуся каже мамі, що так не можна говорити, що Оленка така в тата некваплива, що вона наздожене інших дітей. Натомість в Оленки добре розвинене мовлення.

Що можна порадити матері?

Ситуація 17 (для обговорення).

Антон (4 роки). Батьки скаржаться, що він постійно порушує заборони, які є в сім'ї. Наприклад, він малює на шпалерах. Правда, поки ці малюнки були в глухих закутках і не дуже псують вигляд кімнати, але сьогодні Антон зробив малюнок на видному місці на шпалерах у вітальні. Маму це вивело з себе, і вона вигадала найбільше покарання: місяць ніхто телефон для ігор давати Антону не буде.

Але немає жодної гарантії, що Антон не продовжуватиме малювати на шпалерах.

Що можна порадити батькам?

Ситуація 18 (для обговорення).

Родіон (4 роки 5 місяців). Більшу частину часу він проводить із бабусею, Іриною Василівною. Ірина Василівна дуже відповідально ставиться до здоров'я онука. Тому вона завжди уважно стежить, щоб Родіон був у безпеці. На гірку не можна — може впасти, з дітьми не можна гратися — вони можуть заразити, а ще гірше — навчити поганим словам. До рук брати нічого не можна — це антисанітарія тощо. Однак останнім часом Родіон став тягнутися туди, де є інші діти, щоб гратися з ними. Йому набридло спостерігати за ними на певній відстані. Але бабуся категорично проти. Вона вважає, що найкраща компанія для онука — вона сама.

Які наслідки такої поведінки бабусі для хлопчика?

Ситуація 19 (для обговорення).

Вероніка (4 роки 5 місяців). Вона, як і всі діти її віку, любить гратися. Найбільше дівчинка любить гратися з ляльками. Має ляльковий будиночок, лялькову родину. Вероніка в садок не ходить, перебуває вдома з бабусею. Після обіду бабуся лягає відпочити, а Вероніка 1,5-2 години проводить із ляльками. Коли батьки приходять із роботи, Вероніка намагається бути поруч із ними. Стомлені, вони хочуть швидше зробити домашні справи й відпочити біля комп'ютера або телевізора, тому пропонують Вероніці погратися самотійно.

Дівчинка не хоче. Вона сьогодні вже гралася, і зараз хоче це зробити з мамою, а може, і з татом

Що можна порадити батькам?

Ситуація 20 (для обговорення).

Настя (5 років). Вона часто просить маму й тата купити їй іграшки. Учора сім'я зібралася кататися на ковзанах у торговельно-розважальному центрі. А коли проходили повз іграшковий магазин, то Настя згадала, що не взяла з собою іграшку. Тому зараз їй просто необхідно купити плюшевого ведмедика, із яким вона й кататиметься. Минулого тижня дівчинка просила маму купити їй ляльку. І мамі довелося «взяти відтермінування до зарплати». А ще раніше просила купити м'якого зайця, як у Оксанки з дитячого садка...

Що ж робити батькам, діти яких постійно щось просять?

Ситуація 21.

Сергій (5 років і 6 місяців). Він часто не впевнений у собі. Вихователька в дитячому садку розповідає, що на заняттях Сергій наче соромиться чи боїться відповідати, але коли вона його питає — завжди відповідає правильно. Після цього завжди чекає, щоб йому сказали, що він правильно відповів. Крім того, вихователька зауважила, що хлопчик сумнівається у своїх силах, коли треба ліпити, робити аплікацію тощо. Він чекає, коли почнуть робити інші діти, дивиться, як працюють вони, потім починає робити сам. Хлопчик ніколи не наполягає на своєму.

Мама одного разу чула, як Сергій сперечався з сусідським хлопчиком про машинки і правильно сказав, що це машинка з інерційним механізмом, проте коли його співрозмовник сказав, що машинка на батарейках, Сергій відразу відступив. Він навіть не спробував заперечити чи попросити знайти батарейку.

Мама дуже хвилюється, що син не має впевненості у своїх силах і можливостях.

Як формується самостійність у дитини? Який зв'язок існує між самооцінкою та самостійністю?

Ситуація 22.

Тані (5 років 7 місяців). Вона готується восени піти до першого класу. Нині вона відвідує студію підготовки до школи. Їй дуже подобається туди ходити й виконувати всі завдання, які пропонують. Педагог хвалить дівчинку, говорить, що вона має успіхи у вивченні англійських слів. Також Таня відвідує в Палаці дитячої творчості циркову студію. Тому вільного часу в дівчинки небагато. Але коли вона вдома, то обов'язково грається зі своїми улюбленими ляльками. Ляльок у дівчинки 6. Кожна має ім'я, свій гардероб і навіть будиночок, де всі вони живуть. У будиночку є меблі, посуд. Батьки знають, що найкращий подарунок для доньки — це купити щось у будиночок: меблі, різні дрібні аксесуари. Із ляльками Танечка грається по-різному. Іноді всі ляльки — це сім'я: бабуся, мама, сестри, тітки. І тоді можна почути, як одна лялька каже так само, як мама: «Миємо руки й сідаємо обідати», а інша — як тітка: «Я приїхала, чому мене ніхто не зустрічає» тощо. Батьки чують, переглядаються і посміхаються. Іноді йде гра «Заняття в цирковій студії». Тоді лялька каже голосом Анастасії Миколаївни: «Головку треба тримати ось так, і спинка має бути рівною». Учора Танечку водили до стоматолога, а сьогодні вона вже стоматолог: зробила з коробки крісло і вмовляє пацієнта не боятися.

Батьки підтримують інтерес дівчинки до ігор. Іноді мама підключається до гри. А тато зробив із дроту спеціальні обручі для циркових вистав ляльок.

Яке значення у цьому віці має гра?

Ситуація 23.

Денис (5 років і 8 місяців). Він завжди дуже любив і любить, коли йому читають книжки, і тепер часто придумує свої казки, різні історії. Однак мама вважає, що вигадкування цих історій пов'язане з брехнею. Учора на питання «Хто брав планшет?» Денис почав розповідати про те, що у вікно влетів парашутист, який заблукав, і вони в планшеті дивилися, як йому долетіти до місця призначення..

Як слід ставитися до фантазії дитини?

Ситуація 24.

Аліна (6 років). На день народження їй подарували конструктор, про який вона так мріяла. З величезним бажанням і нетерпінням дівчинка сіла конструювати. Але біда, будиночок не виходить. Аліна просить тата допомогти. Але тато «завис» у комп'ютері, відірватися не може та й не намагається зрозуміти, чим же допомогти... Тож каже доньці: «Ти вже втомилася, тому в тебе

не виходить. Відпочинь трохи, а потім обов'язково все вийде». Однак і за кілька хвилин Аліна не змогла впоратися із конструктором. Дівчинка починає плакати.

Що робити батькам, коли дитина просить про допомогу?

Ситуація 25 (для обговорення).

Артем (незабаром буде 6 років). Він живе з мамою і дідусем. Мама багато працює, щоб забезпечити сина і свого тата. При цьому вона дуже любить Артема й намагається його балувати. Артем має хороший телефон. Хлопчик любить конструювати, тому мама купила два великі набори конструктора «Лего». Компенсуючи нестачу уваги, мама багато дозволяє синові. І водночас, переживаючи за нього, намагається прискіпливо контролювати його.

Дідусь, дивлячись на все це, говорить, що дитині потрібно приділяти більше уваги, проводити з нею більше часу

Що можна порадити батькам дошкільника в такому разі?

Молодший шкільний вік (6-10 років)

Новий віковий етап, мабуть, єдиний у житті людини, що має певний відправний момент зміни провідного виду діяльності — 1 вересня. Звичайно, це не означає, що дитина психологічно стає кардинально іншою цього дня. Змінюється її становище в суспільстві, стиль життя, основний вид діяльності з ігрового змінюється на навчальний.

У сучасній школі передбачено так званий адаптаційний період, під час якого м'яко намагаються переключити дитину з гри на навчання, але все одно все в її житті тепер підпорядковується навчанню. Ні, напевно, немає нічого в житті дитини, що б не змінилося 1 вересня — від часу та особливостей сніданку, одягу, до нової системи стосунків із дорослими й однолітками. Погодьтеся, нелегке випробування.

Так, як і раніше, у житті дитини зберігається місце для ігор та іграшок. Часто до школи дівчатка беруть улюбленого плюшевого зайця, хлопчики кладуть у наплічник машинки. Приходячи додому, багато дітей кидаються до своїх ігор — скучили...

Школа без перебільшення стає для дитини основним тригером зміни способу отримання знань про цей світ, інтересів і цінностей, сприйняття себе. Вона ж змусить батьків переглянути свою роль і способи виховання дитини. З

одного боку, можливості розвитку та виховання дитини різко збільшаться, з іншого — ваш вплив, значущість і навіть авторитет доведеться ділити з учителями. Це і не погано, і не добре, це даність, яку вам потрібно прийняти та по-новому дивитися на свою дитину. Які ж важливі зміни відбуваються? Навіть якщо дитина до школи відвідувала дитячий садок, все одно була досить чітка система «дитина — доросла». Зараз вона ускладнюється, розгалужуючись на «дитина — учитель», «дитина — батьки». Учитель стає своєрідним втіленням суспільства. Це змусить дитину розсунути горизонти бачення себе в колективі, з батьками, серед інших дітей, отже, змінити ставлення до всього. У цій, значно більшій спільноті, аніж була раніше, інші мірки й оцінки, тому дитина намагатиметься відповідати їм. Не дивуйтеся, якщо одного разу дитину в чомусь наче підмінили: «Бабусю, не ві- тайся зі мною першою, Аліса Сергіївна сказала, що спочатку молодші повинні вітатися зі старшими». Оскільки навчання є обов'язковою, значущою діяльністю школяра, він сприймає його приблизно так, як ви свою роботу.

Соціальна мотивація настільки велика, що дитина не завжди прагнучиме зрозуміти, що й чому говорить учитель, а просто намагатиметься все виконувати. У молодших школярів соціальна мотивація часто переважає над пізнавальною. Їм більше подобається просто ходити до школи, як до певного клубу, спілкуватися з однокласниками і вчителем, бувати всім класом на екскурсії, на перервах грати з іншими дітьми тощо. Тому перед учителем і батьками стоїть важливе завдання — прищепити інтерес до знань.

Перша вчителька є авторитетом для дитини в цьому віці. Отже, їй дуже важливо отримати слова підтримки чи схвалення від педагога. Для цього дитина докладатиме зусиль. Розвиток самооцінки в школяра пов'язаний із тим, як оцінює його вчитель. Від цього залежить ставлення до дитини його однокласників. Якщо учня «любить» учитель, то й діти хочуть дружити з ним.

На уроці дитина повинна робити те, що пропонує вчитель, підкорятися шкільному режиму, шкільним правилам поведінки, домагатися засвоєння нових знань і навичок. Усе це сприяє розвитку вольових якостей: відповідальності (не можна запізнитися до школи), наполегливості (завдання потрібно доробити, щоб похвалили), самостійності (перевірити, чи всі необхідні зошити в папці).

Оскільки в дитини з'являється більше обов'язків, вона більше вимагатиме і розширення прав. Це і вже згадана повага з боку всіх до своєї важливої діяльності, це і вимоги робочого місця, необхідних речей, умов і права на відпочинок, розваги, дозвілля. У дитини поступово зміцнюється нова внутрішня позиція, на яку не зважати, звичайно, можна, але наслідки не забаряться.

У ході основної діяльності дитини, навчальної, формуються чергові новоутворення цього вікового періоду. Звичайно ж, це і довільність психічних процесів, що з кожним роком зростатиме. Сприйняття, пам'ять, увага, уява та інші психічні процеси стануть більш керованими дитиною і цілеспрямованими. Наприклад, у 1-му класі ефективність мимовільної пам'яті буде вищою за довільну, але вже до третього, якщо дитина опановує прийоми осмисленого запам'ятовування, довільна пам'ять у багатьох випадках переграє мимовільну. Дитина поставлена в умови, коли необхідно згадати певну інформацію для виконання завдання, а отже, потрібно робити установку на запам'ятовування.

Аналогічно і з увагою. У дошкільнят мимовільна увага розвинена краще. Поступово дитина навчиться робити акцент як на зовні привабливих предметах, так і на важливих з огляду на поставлене завдання. На уроці інакше не можна: пропустиш пояснення вчителя — прогавиш щось важливе та цікаве; не запишеш умову завдання — не зможеш розв'язати тощо. Проте варто враховувати, що утримувати довільну увагу учні 1-2-го класів можуть не більше 15 хвилин, учні 3-4-х класів трохи більше, але не набагато. Молодші школярі не вміють розподіляти увагу. Тому їм складно одночасно читати умову задачі та розуміти її зміст. Наприклад, удома можна допомогти дитині, запропонувавши їй зосередитись на змісті, а самому прочитати умову.

Уява стане багатшою. Описуючи свою сусідку по парті в першому класі, дитина розповість вам, що це дівчинка, ну, може додасть, що має великий яскравий пенал. Із кожним наступним класом образ нової сусідки по парті обростатиме купою подробиць.

Сприйняття недостатньо диференційоване. Цим пояснюється, що дитина може перевертати під час письма літери та цифри зліва-направо або зверху-вниз, а також пропускати літери під час переписування тексту.

Мислення, як і раніше, відбувається з опертям на наочність, тому, допомагаючи дитині, робіть малюнки, найпростіші схеми до різних завдань.

Змінюється мовлення дитини. Воно стає яскравішим: дитина активно використовує прикметники. Писемне мовлення є складним для неї і формується довго й важко.

Важливою особливістю цього віку стає поява внутрішнього плану дій. Внутрішній план дій — це здатність виконувати дії в умі. Це вміння є однією з важливих характеристик будь-якої людини і ключовою умовою для розвитку інтелекту.

У цьому віці в дитини з'являється компетентність: «Я можу робити це!» Її дуже важливо підтримувати, навіть коли щось не виходить одразу.

Дуже багато дітей молодшого шкільного віку відвідують гуртки, студії, спортивні секції, музичні школи. Як правило, поки що батьки обирають, чим займатися дитині у вільний час. Однак, поважаючи новий соціальний статус дитини, її можливості, що зросли, можна й потрібно запропонувати дитині самій визначитися з напрямом занять: що подобається, чого хочеться навчитися, що цікаво. І позашкільні заняття, і можливість вибору роблять дитину більш упевненою, самостійною.

Звичайно ж, молодший шкільний вік — це не лише навчання в школі, проте саме з цим пов'язані кардинальні зрушення в розвитку дитини, саме там виникає найбільше переживань і запитань. Але загалом молодший шкільний вік за грамотного підходу та підтримки дитини близькими проходить здебільшого рівномірно.

Ситуація 26.

Денис (6 років 5 місяців). Він навчається у першому класі. Для нього проблемно виконувати багато завдань і вправ на уроках. Вірші запам'ятовує важко. Утримувати увагу під час виконання завдання практично не може. Завдання на логіку, які пропонує вчитель на уроці, не даються йому зовсім. Найбільше задоволення хлопчику приносять уроки малювання. Тут він може заробити свою порцію захоплення і схвалення. Зайчики та їжачки, ліс, дитячий майданчик... Денис може намалювати все, що завгодно. Але мамі цього замало. Вона хвилюється, як Денис навчатиметься далі.

З чим можуть бути пов'язані труднощі у навчанні у хлопця?

Ситуація 27 (для обговорення).

Олексій (6 років 7 місяців). Він дуже рухливий, усім цікавиться. Із задоволенням береться за все, що пропонують йому батьки: вивчає англійську мову, займається хореографією, ходить на заняття з малювання і ліплення, а тепер ще має тренування з тенісу. Тато стежить за успіхами та проблемами сина. Він дуже переживає, щоб Олексій усе робив правильно, рідко хвалить сина, зате часто каже йому: «Ти зробив неправильно», «Не так, знайди помилку», «Знову не уважно / погано» тощо. Син засмучується, а мама, так, щоб тато не бачив, цілує сина й говорить, що пишається ним.

Поясніть, з чим може бути пов'язана така поведінка батьків?

Ситуація 28.

Діана (7 років). Дівчинку виховує мама, яка хоче, щоб донька у всьому була найкращою, щоб її всі помічали, хвалили. Мама дуже засмучується, коли в Діани щось не виходить. У відповідь на таку реакцію мами засмучується і сама дівчинка.

Бабуся каже, що Діана не може бути в усьому найкращою. Вірші вона читає виразно, а рахує гірше; малює красиво, але на фізкультурі відстає від інших дітей. Виконання домашніх завдань перетворюється на суцільний жах: «Як забула?», «Некрасиво!», «Неправильно!» Справді, бувають і помилки, і брудно написано...

Якою ж має бути реакція батьків на невдачі дитини?

Ситуація 29.

Семен (7 років). Як і в будь-якій сім'ї, у нього є певні норми, правила, заборони, які установили дорослі. Однак Семен не завжди їх дотримується, і це часто є причиною сварок із батьками, покарань. Наприклад, учора він пішов грати на інший дитячий майданчик зі своїм однокласником, не попередивши батьків. Позавчора ледве вклали спати після 23-ї години

Як допомогти дітям засвоїти правила, установлені дорослими?

Ситуація 30.

Сергій (8 років). Він любить робити всілякі відкриття. Тато жартома називає сина професором. Учора Сергій самостійно відкрив, що п'ять ні на що не ділиться. Потім зробив такий самий висновок про 7 і 9.

Діана (8 років). На уроці вчителька розповідає про землетруси та їх наслідки. Ставить запитання учням: «Що може статися з будинками під час землетрусу?». Діана припускає: «У них може дах поїхати».

Микита (9 років). Тато вирішив перевірити, як син засвоїв нову тему з математики, і запитав: «Як проходять діагоналі в прямокутнику?». Микита відповів: «Сяк-так наперекосяк»

Про що свідчать ці приклади?

Підлітковий вік (11-15 років)

Зумовлюється він зокрема і фізіологічною та гормональною перебудовою, а тут терміни дуже індивідуальні. Бурхлива діяльність гормонів часто призводить до стрибкоподібної зміни фізичного стану та настрою. Ще хвилину тому активна діяльність і піднесений настрій змінюються млявістю, апатією, дратівливістю.

Поряд із об'єктивними видимими проявами дорослості в підлітка виникає й саме відчуття дорослості. Це, мабуть, основне новоутворення підліткового віку. Психологічна дорослість, звичайно, неспроможна сформуватися повною мірою, тому підліток перебуває хіба що між дорослим і дитиною, що дуже позначається на його поведінці. Він прагне незалежності, самостійності, мати право голосу, ще не до кінця усвідомлюючи справжнє значення цих якостей і можливостей. Піти з-під опіки та контролю батьків — основна мета підлітка. Це цілком справедливе прагнення, тому у ваших спільних інтересах якісно змінити стосунки. М. Монтесорі говорила, що треба давати підлітку стільки самостійності, скільки він зможе здолати. До будь-якого підлітка потрібно постійно підбирати все нові й нові підходи. Усе настільки індивідуальне, що дати готові рецепти на всі випадки життя неможливо. Зараз досить багато популярної літератури з різних вузьких проблем, і треба діяти за ситуацією.

Усвідомлення дорослості підводить підлітка до повної переоцінки всього попереднього життя. А отже, вимагає нової власної позиції, перебудови всіх соціальних відносин. Внутрішні установки, якості особистості, знання, можливості, психічні процеси ще не розвинені на такому рівні, щоб отримати повноцінний бажаний статус у суспільстві. У результаті маємо горезвісний підлітковий вік, що нас лякає.

Починається він із негативної фази, для якої властиві занепокоєння, тривога, диспропорції у фізичному та психічному розвитку, агресивність, суперечливість почуттів, зниження працездатності, меланхолія тощо. Чим більше приходить у стабільний стан фізіологічна складова, емоційна, чим чіткіше починає дитина усвідомлювати себе, свої прагнення, тим активніше негативна фаза починає переходити в позитивну. Усі можуть трохи видихнути! Позитивна фаза виражається в тому, що в підлітка розвивається внутрішній світ, з'являється система цінностей, потреба в інтимній комунікації, закоханість, ідеалізація тощо.

Поступово Я-концепція набуде достатньо сформованого змісту й виникне нова суперечність — треба вирішувати, як себе вписати в справжнє доросле

суспільство. Підліток перейде в наступний віковий етап — юність, але про це в наступному розділі. Зараз про характерні особливості підліткового віку та вашу роль у ньому.

Ситуація 31 (для обговорення).

Женя (незабаром 11 років). Вона живе з бабусею, мамою, татом і кішкою у двокімнатній квартирі. В одній кімнаті, найменшій, спальня батьків. А в другій — диван, на якому спить бабуся, софа для Жені та кошик для кішки. Тут же в кімнаті є великий стіл, на якому стоїть бабусина швейна машинка. За ним Женя виконує домашні завдання.

Поки дівчинка навчалася в початкових класах, усе було гаразд. Бабуся забирала її додому після школи. Женя робила домашні завдання, а потім ішла гратися до спальні батьків або на заняття до художньої студії. У цей час бабуся знову сідала за машинку. А тепер Женя навчається в 5-му класі і їй потрібно більше часу для виконання завдань. Зараз на столі стоїть ще й ноутбук, яким іноді користуються всі члени сім'ї. Женя почувається некомфортно — вона не має місця, де вона була б господинею. Вона просить батьків купити їй стіл, що буде лише її. Але вони кажуть, що ще один стіл нікуди ставити..

Що можна порадити батькам?

Ситуація 32 (для обговорення).

Юля (12 років). До шести років вони з батьками жили разом із бабусею й дідусем в одній квартирі. А потім, коли Юля пішла до школи, батьки почали винаймати окреме житло, і тоді дівчинка стала бачити бабусю і дідуся лише у вихідні. А зараз Юля рідко буває в них. Набагато цікавіше спілкуватися з подругами чи посидіти в інтернеті. А минулого місяця заявила, що їй нема чого робити в бабусі та дідуся, тому в кращому разі вона поїде туди на свята.

А бабуся і дідусь у Юлі молоді. Їм немає і 60 років...

Що робити батькам?

Ситуація 33.

Олеся (13 років). Коли вона була меншою, то, приходячи зі школи, із задоволенням розповідала про все, що там відбувалося: які були уроки; що цікавого розповів учитель; хто з хлопців як пожартував; що робили на перерві і т.д. Але останні 3-4 місяці все змінилося. За обідом мама ставить запитання, на

які Олеся сухо відповідає «так» чи «ні». Після обіду дівчинка йде до своєї кімнати й годинами звідти не виходить

Як «повернути» підлітка?

Ситуація 34.

Оксана (13 років). Вона дуже розумна дівчинка. Батьки завжди могли покластися на свою дочку. Вони часто просили її забрати з дитячого садка молодшого братика Павлика, якому 5 років. Оксана забирала, із задоволенням гуляла з ним. Завжди була в гарному врівноваженому настрої. Але останнім часом батьки помітили, що дівчинка почала дратуватися на прохання забрати брата з садка. Вони подумали, що діти посварилися і не наполягали. Декілька днів усе було нормально, і батьки зітхнули з полегшенням, але ситуація повторилася. До того ж і в інших випадках Оксана почала гостріше реагувати. Наприклад, коли мама зайшла до кімнати під час розмови доньки із подругою. Раніше вона спокійно до цього ставилася. Або коли відповідь у завданні не збіглася з відповіддю в підручнику...

Батьки засмучуються, але розуміють, що донька — підліток.

Що можна порадити батькам?

Ситуація 35.

Карина (14 років). Вона дуже переймається своєю зовнішністю. Її не влаштовують ніс, губи, розріз очей, фігура, нігті... Легше сказати, на що дівчинка не скаржиться. Вона багато часу проводить перед дзеркалом, роздивляючись своє обличчя. Перш ніж вийти на вулицю, довго приміряє одяг, вибирає той, у якому, на її думку, має найкращий вигляд. Причому за тиждень той самий образ нещадно відкидається.

Мама каже Карині, що вона симпатична дівчинка з гарною фігурою, але це марна справа..

З чим пов'язана така поведінка дівчинки?

Ранній юнацький вік (15-18 років)

Вибір професії і життєвого шляху, самовизначення, соціальний престиж — основні питання періоду ранньої юності. Нині цей вік для більшості дітей пов'язаний зі школою чи професійним навчальним закладом, тобто з навчанням.

Провідним видом діяльності стає навчально-професійна. Досі дитина просто вчилася усього. Тепер же орієнтири майбутнього зумовлюватимуть орієнтири в навчанні (без хімії я гарним лікарем не стану), у розвитку певних якостей (я витримаю, як снайпери, кілька годин лежати нерухомо), у світогляді (до Землі потрібне дружнє ставлення). Зростає кількість нових зв'язків із навколишнім світом. Це не означає, що від учорашнього бунтівного підлітка нічого не лишилося. Ще зберігатимуться категоричність, нетерпимість, однобічність оцінок, максималізм. Відповідно до основної діяльності, розвиватимуться новоутворення, закладені на попередніх етапах. І серед основних — уміння планувати своє подальше життя та отримувати більше знань і інформації відповідно до обраних орієнтирів, знаходити кошти для реалізації планів. Мотивація і цінності дедалі більше спрямовані в бік майбутнього.

У стосунках із батьками, залежність від яких зберігається, з'явиться конструктивність. Проте через наявний ще негативізм висока ймовірність критики батьківських можливостей, сучасності.

Спілкування в групі однолітків залишається важливим. Воно якнайбільше допомагатиме в самовизначенні, і, як наслідок, можуть руйнуватися старі дружні стосунки, виникати нові, побудовані на спільності поглядів на майбутнє.

Ситуація 36.

Катя (16 років). Вона навчається у випускному класі. На відміну від багатьох своїх однокласників, Катя чітко знає, ким вона хоче стати в майбутньому. Вона мріє працювати хореографом. Причому розглядає можливість вести хореографічний гурток і для маленьких дітей, і для дорослих. А ще планує, що продовжити танцювати сама. Її мрія — танцювати в театрі музичної комедії в мюзиклах. Увесь вільний час Катя присвячує саме хореографії. Останнім часом вона стала активно цікавитися історією хореографії, читає мемуари відомих людей тощо. Катя чітко поставила собі завдання: добре написати тест з української мови та історії, а з інших предметів постаратися мати високі бали малою кров'ю. Батьки Катерини завжди підтримували й підтримують доньку в її заняттях хореографією як матеріально, так і морально. Проте хвилюються, чи правильно чиняють, коли заохочують доньку в її прагненнях.

Ви підтримуєте дії батьків?

Ситуація 37 (для обговорення).

Денис (16 років). Наступного року він закінчує школу. Навчається юнак рівно. Йому однаково даються як гуманітарні науки, так і точні. У класі

профільним предметом є хімія. До нього Денис потрапив за компанію. Його друг ще в дев'ятому класі знав, що після школи вступатиме до фармацевтичного університету, а ось Денис ще не визначився з майбутньою спеціальністю. Ця ситуація дуже засмучує його батьків. Мама за фахом бібліотекар, працює в дитячій бібліотеці, а тато закінчив технічний виш і зараз працює у фірмі зі встановлення та ремонту кондиціонерів. Батьки вважають, що вищу освіту треба здобути обов'язково, і син має сам обрати свою спеціальність. Денис згоден із ними, але поки що не може визначитися.

У чому роль батьків під час вибору дитиною майбутньої професії?

Ситуація 38.

Віктор (16 років). Дуже інтелігентний і вихований юнак. Любить відвідувати театри, розуміється на мистецтві, досить багато читає (і не лише за навчальною програмою). Однак усе це він ретельно приховує від своїх знайомих однолітків, наче соромиться.

Раніше Віктор реагував на зауваження, які робили йому рідні. З якимись погоджувався, із деякими ні. Якщо не погоджувався, то аргументував свою незгоду. Але останнім часом він зовсім перестав на них реагувати. Ігнорує, робить вигляд, що його це не стосується.

З чим може бути пов'язана така поведінка?

Ситуація 39.

Гліб (17 років). Він студент будівельного коледжу. Навчатися саме в цьому коледжі Гліб хотів. Починаючи з 14 років, хлопець часто їздив із батьком на будівництво та виконував підсобні роботи. Він уже багато чого вміє і в майбутньому планує відкрити свою фірму з будівництва. Хлопець вважає, що для цього він повинен розбиратися в багатьох питаннях, у тому числі і в архітектурі, і в дизайні, і в економіці. При цьому не бачить сенсу навчатися у вищому навчальному закладі, а просто планує розвиватись у потрібному напрямі. Гліб упевнений, що зараз важливішими є вміння і знання, а не диплом. Мама не згодна із сином. Вона дуже хоче, щоб він здобув вищу освіту. Батько поділяє думку сина, але дружині не суперечить.

У коледжі теж не однозначно: юнак вважає, що заняття деяких викладачів йому нічого не дають, а ходити на них — лише час гаяти, і прямо про це каже педагогам. На цьому ґрунті нерідко виникають конфлікти. Але загалом викладачі студента цінують. Він часто бере участь у різних конкурсах і посідає призові місця.

Як можна пояснити вчинки хлопця?

Ситуація 40.

Аліна (17 років). Вона закінчила другий курс музичного коледжу. До коледжу Алінка вступила після 9 класу. Міркувала так: із 4 років займаюсь музикою і вокалом, значить, варто продовжувати; дитяче захоплення переросте в роботу, що приноситиме задоволення і дохід; якщо розчаруюсь в обраній спеціальності, то вищу освіту отримуватиму за іншим напрямом. Так і вийшло. У мистецтві дівчина себе бачить дедалі менше. Як не дивно, у музичному коледжі захопилася економікою і планує вступати до університету на економічний факультет

Як батькам слід реагувати на зміну планів доньки?

Ситуація 41.

Марина (17 років). Вона готується вступати до університету, щоб вивчати іноземну філологію. Щодня під керівництвом репетиторів додатково вчить українську та англійську мови. Вільного часу не так багато, але весь він витрачається на розмови із подружками. Подружок небагато, і Марина дуже хоче розширити своє коло спілкування. Для цього вона використовує всі можливості. По-перше, почала більше стежити за тим, як одягаються її однолітки. Навіть якщо якась популярна річ їй не йде або вона незручна — Марина все одно її носитиме. У мовленні дівчини з'явилися нові слова, які вона чує від своїх подруг. Нещодавно Марина сходила в нічний клуб і залишилася в захваті. Батькам, котрі переживають за доньку, каже, що вони живуть нецікаво і вона так жити не буде.

Що можна порадити батькам?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко Є. В. Вікова та педагогічна психологія: актуальні студії сучасних укр. учених : навч. посіб. Дрогобич : Посвіт, 2014. 150 с.
2. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Каравела, 2009. 448 с.
3. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія : навчальний посібник. Альма-матер Академвидав 2011. 384 с.
4. Ушакова І.М. Вікова психологія: курс лекцій. Х. : НУЦЗУ, 2016. 123 с.
5. Токарева Н.М. Основи вікової психології : навч. посіб. Кривий Ріг, 2013. 283 с.
6. Туріщева Л.В. 0-3-6... Батькам про дитячі вікові кризи: як пережити та не зламатися. Науково-популярне видання. Харків : ВГ «Основа», 2024. 160 с.

Навчальне видання

Туріщева Людмила Василівна

Останкова Олена Іванівна

**Методичні рекомендації до семінарських
занять і завдання для самостійної роботи
студентів з курсу «Вікова психологія»
(спеціальність 053)**

Харківська державна академія фізичної культури

вул. Клочківська, 99, Харків, 61058